

Revija 2000

Spomin je pomembno določilo človeka, brez njega bi bili iztrgani iz časa in sožitja z drugimi. In vendar: govorimo tudi o slabem in nezanesljivem spominu. Kdo lahko z zanesljivostjo loči prvega o drugega? Kdaj lahko človek z mirno vestjo priseže na veljavnost svojega spomina in zanika enako veljavnost spomina drugih? Morda pa je prav to dvoje, nepogrešljivost in nezanesljivost spomina, tisti čar dvoma in trdnosti, pesniški navdih tudi pri nepesnikih, potreba po potrjevanju lastne subjektivnosti s subjektivnostjo drugih, ki v skupnem presečišču, v točki skladja in soglasja, postajata objektivnost, stvarnost, morda celo resnica.

Ko v teh dneh, petdeset let po zgodovinskem dejstvu konca druge svetovne vojne, soočamo svoj spomin z razpoložljivimi dokumenti časa, smo pogosto v nemajhni zadregi: živ je samo tisti del spomina, ki še sega v naša današnja razpoloženja, torej tisti spomin, ki ga ves čas obnavljamo, prilagajamo, morda tudi spreminjamo, kajti tudi mi sami nismo več tisti izpred ^{pet}~~stiridesetih~~ let. Sami sebi smo postali samo še zgodba. Tako je tudi z zgodovino: vso preteklost, vse, kar je bilo, smo toliko premešali, pregnetli in prekvasili, da je nad vsem zavladata razumu in srcu razumljiva logika, saj tudi spomin se najlažje opre na logično sosledje dogajanj in dogodkov, dejanj in življenj.

Zato me je zmerom skoraj strah, ko povabim na pogovor svoj spomin, da skupaj, pošteno in brez sprenevedanja, pretreseva, kaj in kako je nekoč bilo z mano, kakšen sem nekoč bil, da sem danes prav takšen, kakršen pač sem.

In ker ta dialog z lastnim spominom sega za petdeset let nazaj, v čas, ki ga nevtravno označujemo za konec druge svetovne vojne, veliko bolj osebno, emocionalno tudi za zmago nad fašizmom. Če prva oznaka opredeljuje predvsem dogodek, je v drugi vsaj enak poudarek na odnosih med ljudmi. In če naj ob tej misli vsaj kolikor toliko zaupam svojemu spominu, mi je maj 1945 pomenil predvsem konec vojne, ki sem ga doživel kot nenadno, oslepljujočo totalno svobodo, današnje vztraja

nje na zmagi nad fašizmom pa me postavlja pred prepad, ki nepremostljivo loči zmagovalce od poražencev. To, da sem ves in v celoti na strani zmagovalcev, ne razrešuje zamotanosti mojega položaja. Če je takrat, ob zmagi nad fašizmom v apokaliptičnem obsegu veljal starorimski rek Gorje premaganim, ^{mo}ga ~~je~~ zdaj že postaviti na glavo - vsaj na Slovenskem - Gorje zmagovalcem, kajti naš čas, evropski in slovenski, je rezultat prav te inntakšne zmage: petdesetletna odgovornost tudi za vse slabo po zmagi je na strani zmagovalcev. Politične strasti to odgovornost zlahka spreminjajo v krivdo. In tako je nenadoma ves narod ožigosan s krivdo, ki pa ni antična krivda, ki je še ohranjala elemente etosa, ampak krivda modernega človeka, ki je predvsem sramota. Ta strašna metamorfoza vrednot in dejanj nevarno pohablja današnjo slovensko civilizacijo, da se kmalu ne bomo več spoznali ne v sebi in ne med sabo.

V tej emocionalni in vrednostni zmedi, ko že sama beseda postaja zlo, sem seveda lahko tiho, si mislim svoje, junaško navijam v sebi za eno ali drugo stran, čeprav vsi, ki me poznajo, vedo, s katere strani sem prišel in komu pripada najboljši del mene, moja mladost. In tako se tudi sam srečujem sam s sabo v sebi, današnji sedemdesetletnik, posejan med številno občinstvo na slavnostni akademiji v počastitev zmage v Cankarjevem domu ali, naslednji dan, ob "vojaški postavitvi" na Trgu republike, s tistim sanjavim mladeničem med šestnajstim in dvajsetim letom v obdobju druge svetovne vojne. Kako naj razložim drugim, če ostaja še zmerom tudi zame nerazložljiva skrivnost: videl sem okrog sebe številne smrti, bežal, s titansko voljo in močjo, z umirajočim ranjencem na hrbtu bolj z mislijo, ali ga bom lahko prenesel "na varno", kot pa v strahu, da lahko tudi sam padem...in vendar, celo vsem smrtim navkljub, se mi zdi prav tedanji čas najsvetlejši v mojem življenju. Zavedam se: ne teoretiziranje ne moraliziranje ne zmore pojasniti ničesar.

Morda pojasnjuje kaj ta zgodba, ki jo kot svetpisemsko priliko spet in spet ponavljam, ^{~ misli} v tej zgodbi, je spomin zanesljiv:

Od pozne jeseni ^{1944.} do konca vojne sem bil član minerske čete Južno-primorskega odreda. Delovali smo samostojno, pogosto daleč od svoje matične enote, vendar je vrsta nalog, navadno najtežje, ⁱⁿ prihajala iz

štaba odreda ali divizije. Najbolj zaposleni smo bili v najtežjih trenutkih, v času sovražnih ofenziv. Uničevali smo komunikacije (pogosto na prošnjo Zaveznikov) med samimi premiki sovražnika, za njegovim hrbtom. Nevarnost je bila velika, žrtev več kot v regularnih bojnih enotah. Da bi bili pravični do življenja in smrti, smo na takšne nevarne akcije odhajali po slepo pravičnem razporedu, ki ni poznal izjem. Razen ene same:

Ko je bilo najbolj nevarno in smo, praviloma ponoči, nagonsko vijugali, da bi našli stezico skozi sovražnikove vrste, in sem bil po seznamu jaz na vrsti, da grem "na akcijo", se je zmerom oglasil komandir ali ~~kdo~~ ^{katerega} izmed soborcev in trdo pribil: Ciril, ti danes ne greš na akcijo, prenevarajno je. Ti pišeš pesmi.

Lahko bi patetično zapisal: In tako sem ostal živ. Morda za ceno življenja ~~enega~~ ^{katerega} svojih soborcev, ki najbrž ni prebral nobene slovenske knjige (fašizem na Primorskem), a je cenil ~~ta~~ ^{slovensko} besedo ne manj kot svoje lastno življenje.

V nedeljo, 14. maja, sem stal, kot številni drugi Slovenci, na Trgu republike. Komaj nekaj korakov stran od mene so prikorakali in se "postavili" borci veterani ~~ju~~ ^{juž}noprimorskega območja. Mnogi med njimi so me spoznali in me glasno pozdravili. Med proslavo sem se pomešal mednje. Segali smo si v roke, se pozdravljali in v očeh, njihovih in mojih, se je lesketala neka čudna dobrotnost, ki se ni pretočila v solzo ganotja samo zato, ker se nam je zdelo, da se borcem to ne spodobi.

In vendar vozil v grlu je ostal. Kljub atraktivnosti programa nisem mogel, da ne bi razmišljal: Kako mora biti pri srcu tem ~~tem~~ ^{tem} zgaraanim in od let obteženim možem, ko najbolj strupene žaljivke pljuskajo na njihovo mladost, na tisti svetli čas vojne preizkušnje, ko so se z nesebično predanostjo boju za svobodo uspeli povzpeti nad same sebe in doživeli visoko etično spoznanje življenja za skupnost, za pri-dnost. Spraševal sem se, tam na Trgu republike 14. maja letos, ob ~~petdesetletnici~~ konca druge svetovne vojne in zmage nad fašizmom, kako se počutijo v tej svoji, nekdanji sanjani prihodnosti, ki je naša

sedanjost? Komu, še naprej razmišljam, je v tej prihodnosti-sedanosti teže: zmagovalcem pred petdesetimi leti ali tedanjim premagancem? Za nas, zmagovalce v drugi svetovni vojni, še zlasti zmagovalce nad nacifašizmom zmaga ni bila končni cilj, ampak zadnja premagana ovira pred zmagoslavnim vstopom v drugačen svet, ki ga nikoli ni bilo in ni mogla biti, ker je bil utopičen, ^{a mi smo verjeli vanj,} za premagance v tej zmagi nad nacifašizmom pa je bil povojni čas razumljiva ali strahopetna mimikrija, skrivalnica, prilagajanje, čakanje na trenutka, ko bodo dvignili svoj glas. Proti komu? Za kaj? Zmagovalci branijo čast svojega boja, premaganci ^{terjajo} zadoščenje za svoj večdesetletni prisiljen molk. Mrtvi so na obeh straneh. Tudi nedolžni mrtvi. Tudi po nedolžnem pomorjeni, pobiti. Zgodba se odpira in ni ji videti konca.

Na Trgu republike, v nedeljo 14. maja letos, sem razmišljal tudi o tem. Misel mi je skalila radost praznika. Ni me motila odsotnost tistih, ki so praznovali po svoje, ločeno, polemično do nacionalnega praznovanja, ki nam je, za trenutek, spet odprlo vrata ~~v Evropo~~, v civilizirani ^{demokracijski} svet. Zgodovinska preteklost ni bila sporna: potrjevala jo je navzočnost vojaških oddelkov medvojnih zaveznikov, njihove državne himne ob naši, Prešernovi, najbolj človekoljubni in strpni himni med vsemi znanimi. V kakšnem nasprotju, sem razmišljal na Trgu republike, je ta slovenska himna z našim političnim obnašanjem, čutenjem, odnosi. Ko pojem o mejaku, ki naj nam bo sosed, ne vrag, je naša želja iskrena, tudi ko se v tej sosedih spominjamo okupatorja, njegovih zločinov, genocidnih načrtov na naših tleh...nič hudega ne občutimo več do njih, v marsičem smo si prijatelji... Ko pa si zamislimo svoj skupni nacionalni obraz, nam nohti sovraštva ^{čakajo} zrastejo do zverških dolžin in ostrin krempljev, ne prizanašamo si, neopozabljam, vse ostreje se spominjamo tudi že pozabljenega, odpuščenega; da bi ugotovili, kaj smo bili v tragičnih letih 1941-1945, skušamo ta čas obnoviti, s svežo krvjo današnjih strankarskih pritlehnosti ožviti že mrtva sovraštva, postajamo spet veliki v zlu, ne v dobrem. In če nam je bilo zlo med drugo svetovno vojno vsiljeno, ga zdaj sami kličemo nadse. ^a Za kaj? Čemu? S kakšno pravico?

Spomnil sem se, to nepozabno nedeljo, 14. maja 1995, na ljubljanskem Trgu republike, tistih svojih vojnih tovarišev, navadnih kmečkih fantov, ki ~~mi~~ med sovražno ofenzivo^{me} niso pustili na miniranje proge, ker da je zame prenevarno, ker da jaz pesmi pišem, čeprav je bil moja takratna beseda še jecljava, še prav nič pesniška, a bila je slovenska.

Nekateri med njimi so prišli tudi na to proslavo na Trg republike, spomnili so se, da smo bili v tistih hudih časih skupaj, prepričan pa sem, da se nihče med njimi ni spomnil, da je šel kdaj name^{mené}sto^{na} pot, ki bi lahko bila brez vrnitve. Takrat mladi fantje, sedaj utrujeni, morda tudi razočarani, od let upognjeni možje, niso v tej drž^{bi}i videli nič posebnega, nič junaškega, nič žrtvujočega se, kajti njihov boj je^{bil} narodnoosvobodilni in narodno^obrambni in slovenska beseda je bila trdnjava, ki jo je bilo treba čuva^{ti}ti, braniti, tudi za ceno lastnega življenja. Skoraj sram me je, kadar na to pomislim: moja beseda, ki sploh še ni zmogla pesniškega vzleta, je bila takrat močnejša kot najbrž katerakoli poznejša pesem, čeprav sem po vojni napisal že kar lepo skladovnico zbirk.

To ni spomin, ki ga čas ob tej spoštljivi obletnici barva s solzavim sentimentom, je zavest, da sem bil dejavno zraven v veliki zgovinski preizkušnji, ki je zmerom bolj v čast vsemu slovenskemu narodu, tudi mlajšim generacijam in vse bolj tudi tistim, ki te preizkušnje niso prestali, ker so bili na napačni strani. Pamet^{en} narod si piše zgodovino iz pozitivnih dejstev, njene negativne poteze pripiše^{v slovenski zgodovini je}jo le najbolj vestni zgodovinarji pod črto. In^{en} nekaj takih postaj~~je~~^{je} ~~v slovenski zgodovini~~, ki so absolutno pozitivne^{ne} ne glede na to, kakšno obliko so imele, ko so nastajale: protestantizem nas je utemeljil jezikovno, Prešeren umetniško, Maister s svojimi borci je razširil naša zemeljska obzorja na severu naše domovine, partizani na jugo-zahodu, ves slovenski narod je junija 1991 na osnovi vsega prejšnjega ustvaril^{samosvojno} državo. Nihče pameten ne bo zanikal^{vse}, da bi brez Maistra in partizanov^{za} današnje slovenske države^{ne bilo} ne bilo.

Danes govorimo tudi o partizanstvu samo še politično, samo še s strankarsko logiko, zgodovinarji oportunistično (sic!) molčijo.

In prav problem države je eden največjih paradoksov današnjega slovenstva: država sicer imamo, priborili smo si jo z orožjem in modrostjo, ^{na to svojo državo,} nanjo smo upravičeno ponosni in svet nam jo priznava, mimamo pa še prave zavesti o državi. Prav dogajanja ob petdesetletnici konca druge svetovne vojne in zmage nad fašizmom nas pred nami samimi in svetom razgaljajo kot razcepljeno skupnost, v kateri je strankarska rivaliteta tako rekoča življenje in smrt več kot spoštovanje skupne države in njenih demokratičnih institucij. Bo potrebno za to zavest o pripadnosti državi kar nekaj stoletij, kot je bilo potrebnih za oblikovanje narodne zavesti? Nam bodo razmere v Evropi v prihodnjih letih to dopuščale? Žal so učne dobe, tudi za utrjevanje države, vse krajše. Vsak izgubljeni dan je lahko poraz. Porazi, zlasti tisti, ki temeljijo na žrtvah, so lahko etično veličastni, vendar ostajajo porazi in so pogubni na narod, tudi ko jih spremenimo v mite.

So te misli še zmerom zapis mojih spontanih razmišljanj na Trgu republike med proslavo ob petdesetletnici zmage nad fašizmom?

Praznovanje zmage, zavedam se, bi moralo biti bolj radostno, bolj svetle tudi misli, ki se nanjo vežejo. Morda bi v teh dneh, v duhu praznovanja, namesto televizijskih debat za in proti, ideološkega ~~kega~~ petelinjega ^{na} najslabše vrste med nezadovoljnimi strankarski mi veljaki, le kazalo zavrteti, tudi za osvežitev spomina, nereziran, spontan filmski zapis o prihodu osvoboditeljev v Ljubljano. Kadar sem jih gledal, mi je bilo žal, da nisem bil med njimi. Četudi ne na konju, belem ali rjavem, tudi izmučeni "pešaki" žarijo od čudežne svetlobe zmage in svobode. Tu ⁱⁿ množica, ki jih pozdravlja. Osvoboditev, zmago, svobodo z evforičnim pričakovanjem, da se v njej začenja ~~način~~ tako rekoč večno življenje, moje in vseh drugih, sem doživel čisto na drugem koncu, v Sestljanu pri Trstu, kjer se je moja minerska četa, preimenovana v prot ^{metno} ~~ono~~, srečala z anglo-ameriško motorizirano kolono, ki je počakala, da so se končali boji za Trst. V tisti čas sodi anekdota, ki še zmerom ohranja veselo mesto v mojem ^m spominu in je ~~bila~~ ^{anonimna} urezena po moji meri ^{zmagovalca}.

To anekdoto ponavljam iz ^ekega drugega zapisa o tistih dneh: "Streljanja ni bilo več. Skupaj še z dvema borcema sem bil poslan

v izvidnico. Šli smo v sesljanski zaliv. V zalivu smo opazili precej municije in neke čudne naprave, ki ~~ki~~ smo jih ocenili za torpede. Potem smo šli v vilo. V nekakšnem salonu je bila pogrnjena miza z juho v krožnikih. Zresnili smo se, postali bolj oprezni, polni krožniki so nam zadišali bolj po Nemcih kot po jedi, ki se je pred nami ponujala kot v sanjah. Na majhni mizici je hreščal gramofon s tistim značilnim, ponavljajočim se raztrganim glasom, ko je igla že na koncu posnetka, a plošča se še kar vrti. Dvignil sem ročico in nastavil iglo spet na začetek: oglašila se je bojna nacistična pesem, ki je v nas zbudila prezirljiv nasmešek zmagovalcev. Tedaj je v jedilnico stopila angloameriška patrulja, prav tako kot mi, trije vojaki. Čudno smo se spogledali. Imel sem občutek, da so nekoliko razočarani, ker smo jih "prehiteli". Ocenili smo, tudi glede na juho v dragocenih porcelanastih krožnikih z zlatimi robovi, da smo v nemški štabni vili. Po prvem obojestranskem presenečenju je vodja zavezniške patrulje vprašal: "Partizani?" Prikimali smo. Naš ponos ni bil manjši od njihovega presenečenja. Potem nam je njihov vodja, podoficir, v nekoliko skromni italijanščini čestital, kot da je za nami pomembna bitka in da smo v jurišu zavzeli to vilo. Nato se je obrnil k meni in me spoštljivo vprašal, očitno upošteva je pravico prvega, če si lahko vzame gramofon. "Kar odnesite ga," sem rekel z gesto radodarnega bogataša. Zagotovo je bil to trenutek, ko sem bil najbližje neskaljenemu občutku zmagovalca."

Večkrat preizkušam svoj spomin in zmerom se mi kot metafora partizanskega boja (na Primorskem) zasveti v zavesti tisti plemeniti pripeljaj, ko me soborci niso pustili na nevarno pot, ker da pišem pesmi, ^{na osvoboditev pa} ~~in~~ to srečanje z angloameriško patruljo, to miniaturno, bolj smešno kot "zgodovinsko" srečanje dveh zmagovitih, zavezniških vojsk.

Kot da se v majhnih stvareh zrcali veličina velikih.

Ciril Zlobec